

Шишка О. Р., доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін ХНУВС, кандидат юридичних наук

ВІДНОСИНИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬСЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Для встановлення відносин, які регулюються цивільним законодавством України слід проаналізувати ст. 1 ЦК України. З огляду на підхід законодавця, критерієм приналежності до предмету регулювання цивільним законодавством України є, для одних відносин, наявність необхідних та достатніх ознак, для інших — пряма вказівка закону.

Зокрема, ч. 1 ст. 1 ЦК України встановлено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Цим положенням не тільки закріплюється якісна група відносин, яка називається «цивільні відносини», але й встановлюються ознаки за якими вона визначається. Такими ознаками є юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників. Всі перелічені ознаки в їх сукупності є констатація природних властивостей тих відносин, що регулюються цивільним законодавством України. Це вказує й на те, що відносини, які не мають таких ознак не підпадають під сферу регулювання цивільним законодавством України, якщо інше не встановлено законом. А відповідно, твердження за яким можна допустити, що сферою регулювання цивільним законодавством України охоплюються ті відносини, які, хоча і не мають усіх ознак передбачених ч. 1 ст. 1 ЦК України, але з огляду на доктрину цивільного права розглядаються як цивільні відносини є недопустимим, наприклад як квазіцивільні відносини, оскільки ч. 1 ст. 1 ЦК України має імперативний характер, а не диспозитивний.

Аналіз ЦК України зумовлює до такого висновку, що ним встановлюються необхідні та достатні критерії за якими ті відносини, що їх мають і слід вважати не тільки цивільними, але й тими, які регулюються цивільним законодавством України. Зокрема:

- цивільними є лише ті відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України);

- цивільними є лише ті відносини, які є особистими немайновими та майновими (ч. 1 ст. 1 ЦК України);

- цивільними є лише ті відносини, учасниками яких є особи (фізичні та юридичні особи) та/або суб'єкти публічного права (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права) — ст. 2 ЦК України;

- цивільними є лише ті відносини, які виникли з підстав встановлених ст. 11 ЦК України;

Не є цивільними:

- майнові відносини, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні (ч. 2 ст. 1 ЦК України), а відповідно не регулюються цивільним законодавством України, якщо інше не встановлено законом;

- податкові, бюджетні відносини (відповідно, майнові та/або немайнові). Проте, у випадках передбачених законом, деякі з них підлягають додатковому врегулюванню цивільним законодавством України (ч. 2 ст. 1 ЦК України);

- відносини (відповідно, майнові та/або немайнові), які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також трудові та сімейні (ч. 1 ст. 9 ЦК України). При цьому, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства до них застосовуються положення ЦК України;

- майнові відносини у сфері господарювання¹. 2 ст. 9 ЦК України). Проте, деякі з них у випадку передбаченому законом можуть мати особливість їх врегулювання ЦК України;

- інші публічні відносини, які не складають предмет регулювання ЦК України та актів цивільного законодавства України, але у випадках встановлених їхньою системою законодавства допускаються до врегулювання ЦК України або іншими актами цивільного законодавства України. Так, КК України використовує такі категорії як «фізична особа» (статті 18, 96-2, 205, 266, 364 тощо), «фізична особа — підприємець» (ст. 205-1), «юридична особа» (Розділ XIV-1 та статті 11, 96-4, 205, 266, 364 тощо), «установа» та «організація» (статті 257, 260, 271, 306 тощо), «цінні папери» (статті 223-1 та 232-2), «акціонер» (статті 206-2 та 232-2) тощо не розкриваючи зміст таких понять. Проте зміст таких понять міститься або у ЦК України або у інших актах цивільного законодавства України, а відповідно, для кримінальних правовідно-

син виникає потреба в додатковому врегулюванні відповідними актами цивільного законодавства України.

З вищенаведеного можна допустити твердження, з урахуванням ст. 1 та ст. 9 ЦК України, що ті відносини, які за своєю природою не є цивільними (відносини, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, податкові, бюджетні, трудові, сімейні відносини тощо), але до їх врегулювання застосовуються відповідні положення цивільного законодавства України, то їх слід йменувати «нецивільними відносинами». Це пояснюється тим, що характер таких відносин не дає змогу казати про їх виключну чистоту та віднесення їх до відповідних суспільних відносин, які є цивільними згідно чинного законодавства. Відповідно, законодавець вирішуючи проблему неповноти правового регулювання відносин, які не є цивільними, застосовує засоби, способи та форми регулювання, що характерні для цивільних відносин. Цим, як бачиться, посилюється централізованість та важливість цивільного права, порівняно до інших галузей права або законодавства, яке у випадках встановлених законом регулює майнові або немайнові відносини, які відносяться до нецивільних.

Тобто цивільні відносини за ЦК України, як і нецивільні відносини відносяться до відносин, що регулюються цивільним законодавством України. Відповідно, відносини, що регулюються цивільним законодавством України (ст. 1 ЦК України) це система цивільних відносин (ч. 1 ст. 1 ЦК України) та нецивільних відносини (ч. 2 ст. 1 та ст. 9 ЦК України).

Під цивільними відносинами, що регулюються цивільним законодавством України слід розуміти такі особисті немайнові та майнові правовідносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (зокрема, особами та/або суб'єктами публічного права), змістом яких є цивільні права та обов'язки, що виникають з підстав передбачених актами цивільного законодавства України.

Слід звернути увагу, що нецивільні відносини в цивільному законодавстві України — це частина тих відносин, які мають комплексний характер, оскільки їх регулювання здійснюється не тільки актами відповідної галузі законодавства, але й додаткове врегулювання відповідними актами цивільного законодавства у випадках, встановлених законом для забезпечення їх цілісного та повного регулювання. Для цих відносин не має значення чи засновані вони на юридичній рівності, вільному воле-

виявленні, майновій самостійності їх учасників, оскільки головними критеріями їх додаткового врегулювання цивільним законодавством є:

- пряма вказівка закону — для майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також для податкових, бюджетних відносин. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється цивільним законодавством України;

- не врегульованість власною системою актів законодавства — для інших публічних відносин (відповідно майнового або немайнового характеру), які не охоплюються ч. 2 ст. 1 ЦК України. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється актами цивільного законодавства України;

- не врегульованість власною системою актів законодавства — для відносин (відповідно майнового або немайнового характеру), які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також для трудових та сімейних відносин. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється виключно положеннями ЦК України;

- передбачені законом як акту цивільного законодавства особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання — для відносин у сфері господарювання. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється виключно положеннями ЦК України.

Для таких нецивільних відносин немає й значення чи мають учасники цих відносин статус юридичної особи, фізичної особи або статус суб'єкта публічного права (у розумінні ст. 2 ЦК України), оскільки для регулювання цивільним законодавством України така вимога висувається лише до цивільних відносин. Тобто, наприклад, учасник відносин, заснованих на владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні хоча й може мати статус фізичної або юридичної особи, але така властивість не має значення для врегулювання актами цивільного законодавства України.

Слід констатувати, що до нецивільних відносин застосовується метод аналогії (зовнішньої або міжгалузевої аналогії) правового регулювання, що є проявом реалізації завдання повного (цілісного) регулювання суспільних відносин. В ЦК України його прояв знаходить відображення в ст. 9 ЦК України під словом «врегулювання», що має відкритий характер, а в положенні ч. 2 ст. 1 ЦК України, відповідно, прихований характер. При цьому врегулювання є однією із форм регулюванням.

Отже, міжгалузева аналогія в цивільному законодавстві України це шлях врегулювання частини тих нецивільних відносин, які не повною мірою регулюються актами приналежного їм законодавства, але у ви-

падках, встановлених законом, допускаються до врегулювання відповідним цивільним законодавством України, як би цивільних відносин. До врегулювання допускаються лише ті нецивільні відносини, які є однорідними (чистими) за своїм змістом. Відповідно, до врегулювання цивільним законодавством України підлягають або нецивільні майнові відносини, або, відповідно, нецивільні немайнові відносини